

Література:

1. Єганов В. В. Взаємозв'язок категорій “стиль” та “діяльність” в державному управлінні / В. В. Єганов // Економіка та держава. – 2006. – № 8. – С. 70–72.
2. Опитування громадської думки. Як оцінити якість результатів опитування? Як проводити опитування? Як використовувати отримані дані? : для журналістів і політиків. – К. : Фонд “Демократичні ініціативи”, 2005. – 88 с.
3. Основы прикладной социологии / под ред. Ф. Э. Шереги, М. К. Горшкова. – М. : Интерпракс, 1996. – 184 с.
4. Стоянов С. Эмпирическое социологическое исследование / С. Стоянов ; [пер. с болгар. И. С. Морозовой, Р. Е. Мельцера]. – М. : Прогресс, 1975. – 383 с.
5. Якість трудового потенціалу та управління трудовою сферою в Україні: соціальна експертиза : [монографія] / О. І. Амоша, О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України ; Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк : Ін-т економіки пром-ті, 2006. – 208 с.

Надійшла до редколегії 19.11.2012 р.

УДК 351

В. Е. ЛУНЯЧЕК

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИХ КАДРІВ
СФЕРИ ОСВІТИ В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ “ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ”**

Визначено закономірності, принципи і педагогічні умови процесу професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти.

Ключові слова: закономірності професійної підготовки, принципи професійної підготовки, педагогічні умови професійної підготовки, магістр за спеціальністю “Державне управління”, якість освіти.

The work determines regularities, principles and pedagogical conditions of professional training of Masters majoring in Public Administration for education quality management.

Key words: regularities of professional training, principles of professional training, pedagogical conditions of professional training, Master majoring in Public Administration, education quality.

Важливою складовою оптимізації процесу державного управління освітою є розробка теоретичних засад професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти.

У Національній доповіді “Освіта для сталого розвитку” підкреслено, що якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства. Тому ключовим завданням освіти в ХХІ ст. є розвиток в учнів, студентів і слухачів мислення, орієнтований на стале майбутнє. Згідно з документами ЮНЕСКО, підготовка та перепідготовка кадрів належить до основних факторів, які забезпечують сталий розвиток освіти і відповідно суспільства взагалі [16].

Вимоги до підготовки магістра відображені сьогодні в низці міжнародних і вітчизняних нормативних документів. Із міжнародних документів у першу чергу слід назвати Дублінські дескриптори, які є основою Всеосяжної структури кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти (the Overarching Framework for Qualifications in the European Higher Education Area – EQF/ЕНЕА) [11; 22], на яку, згідно з Бергенським комоніке [23], країни-учасниці Болонського процесу повинні спиратися при реалізації національних структур кваліфікацій “нового стилю”. Але, крім EQF/ЕНЕА, існує ще одна – Європейська структура кваліфікацій для навчання впродовж життя (European Qualifications Framework for Lifelong Learning – EQF/LLL) [21].

Освітньо-кваліфікаційний рівень магістра регламентований ст. 8 і ст. 13 Закону України “Про вищу освіту” [1]. Важливим документом у контексті, що розглядається, є постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національної рамки кваліфікацій” [2]. Прийняття цього документа стало результатом спільної роботи представників Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, вищих і професійно-технічних навчальних закладів, Національної академії педагогічних наук та Конфедерації роботодавців України. Національна рамка кваліфікацій розроблялася з урахуванням зауважень і рекомендацій, наданих експертами Ради Європи та Європейського фонду освіти.

Основні напрями підготовки висвітлені також у Концепції організації підготовки магістрів в Україні, дія якої на сьогодні призупинена [4]. Суттєвий вплив на розвиток професійної підготовки фахівців за магістерськими програмами в Україні мала Програма організації підготовки магістрів в Україні на 2010 – 2012 роки, затверджена наказом МОН України від 02.03.2010 р. № 165. Дія її призупинена до прийняття нової редакції Закону України “Про вищу освіту” [3].

Основні вимоги до підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” викладені також у відповідному галузевому стандарті вищої освіти і стандартах ВНЗ, що готують фахівців за цією спеціальністю.

Вимоги до професійної підготовки керівних кадрів у системі освіти, за В. Гуменюк, зростають прямо пропорційно вимогам до самої системи з боку усіх галузей народного господарства [7]. Виходячи із постійно зростаючої ролі освіти в сучасному світі, слід навести точку зору В. Кременя, що інноваційна функція вищої освіти виявляється в оновленні соціальних цінностей і норм шляхом відпрацювання нових та використання прогресивних цінностей зі світового освітнього досвіду, адекватних соціально-історичним

умовам України. Нові функціональні можливості професійної діяльності спеціалістів у сучасних умовах вимагають змін у сфері забезпечення якості вищої освіти і професійної підготовки та управління якістю навчальних програм, методики викладання й діагностики професійних якостей спеціалістів усіх категорій [14, с. 60, с. 82–83, с. 94].

Метою цієї роботи є розробка теоретичних засад професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти.

Теоретичні основи професійної підготовки передбачають наявність знань з освітнього менеджменту, загальної теорії якості, теорії управління якістю освіти та ін. Важливою складовою професійної підготовки в магістратурі є *закономірності навчання*. За В. Бондарем, закономірності навчання – це теоретична основа існування явищ об’єктивної дійсності, регулювання ефективного перебігу певного процесу, практичної діяльності людини. Закономірності навчання не містять прямих вказівок і рекомендацій, як діяти в конкретних ситуаціях, а є теоретичною базою для розробки й обґрунтування способів дій і поведінки людини на рівні принципів, правил, вимог, традицій [12, с. 305–306]. М. Фіцула розглядає закономірності навчання як об’єктивні, стійкі й істотні зв’язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність [20, с. 111].

Під закономірностями процесу професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти розуміємо об’єктивні, стійкі й істотні зв’язки між системою їх професійного становлення як суб’єктів управління якістю освіти на підпорядкованій території або в навчальному закладі і зовнішнім середовищем, а також зв’язки між окремими підсистемами зазначеної системи.

Залежність між об’єктивними закономірностями навчального процесу і цілями відображають принципи навчання. Довідникова література визначає принцип як основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення тощо; керівну ідею, основне правило діяльності [19, с. 400]. Разом з тим В. Бондар вказує, що, оскільки прояв дії тих чи інших законів і закономірностей у дидактичних процесах скритий, нормативний перебіг будь-якого виду діяльності гарантують принципи навчання і принципи дидактики, в суті яких проявляється дія відповідних законів і закономірностей [12, с. 305–306]. М. Фіцула визначає принципи навчання як основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи [20, с. 113]. В. Михайловський під принципом навчання у вищій школі розуміє основне, вихідне положення, керівну ідею або правило діяльності [15, с. 72–81].

М. Буланова-Гопоркова називає принципи навчання мостом, який з’єднує теоретичні уявлення з педагогічною практикою. Вона наголошує, що принципи навчання завжди відображають залежність між об’єктивними закономірностями навчального процесу і цілями навчання [17, с. 69–73].

Педагогічні принципи трактуємо як систему положень, що базуються на педагогічних закономірностях, визначають зміст, форми, методи професійної підготовки та ін., тобто стратегію вирішення проблеми професійної підготовки

магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти і мають системоутворюючий характер.

Виходячи із викладеного вище, доцільним є визначення єдиної системи закономірностей і принципів професійної підготовки.

Перша закономірність. Ефективність модернізації освіти в Україні згідно із існуючими світовими тенденціями суттєво залежить від становлення магістрів за спеціальністю “Державне управління” як суб’єктів управління якістю освіти у процесі їх професійної підготовки.

Ця закономірність обумовлює необхідність дотримання *принципу соціовідповідності* результатів професійної підготовки магістрів до управління якістю освіти соціальному замовленню на рівень їх фахової компетентності з боку держави. Посилення уваги до питань управління якістю освіти обумовлено світовими тенденціями розвитку освіти в умовах формування економіки, яка будується на знаннях.

Питання надання якісних освітніх послуг населенню України є надзвичайно актуальним і потребує свого вирішення. Освіта є одним із факторів, що визначає рівень розвитку суспільства, формує методологічну культуру його громадян і, як результат, темпи поліпшення якості життя. У сьогоднішніх умовах сфера освіти є провідним важелем впливу на інтелектуальний потенціал суспільства. Процес цей відбувається на всіх рівнях ієрархії освітньої сфери. Разом з тим, провідну роль відіграє підготовка населення в різних типах навчальних закладів, які розташовані на певних територіях і згруповані відповідно до адміністративно-територіального поділу країни. Функціонування і розвиток цих навчальних закладів і територіальних освітніх систем безпосередньо залежить від стабільної кадрової політики держави і ступеня професійної компетентності керівників освітньої сфери. В Україні склалася певна система їх професійної підготовки, але вона не відповідає вимогам часу. Нагальною потребою є розширення обсягів професійної підготовки керівних кадрів в умовах магістратури (у тому числі і до управління якістю освіти), удосконалення змістовного і технологічного забезпечення цього процесу відповідно до кращих світових зразків.

Друга закономірність. Ефективність професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти визначається повнотою застосування методологічних підходів у процесі навчання відповідно до існуючої світової і вітчизняної практики.

Професійна підготовка у вищій школі передбачає застосування як загальнофілософських, так і низки загальнонаукових і конкретнонаукових підходів.

Цій закономірності відповідають такі принципи *системного* підходу як *принципи цілеспрямованості*, цілісності, складності, множинності тощо. У процесі роботи застосування *принципу цілеспрямованості* дозволяє з’ясувати і сформулювати мету професійної підготовки магістрів до управління якістю освіти. Крім того, професійна підготовка магістрів є частиною завдань соціально-педагогічних систем більш високого рівня (куди вона входить як елемент), діяльність яких спрямована на модернізацію освіти в Україні. *Принцип*

цілісності дозволяє виділити систему професійної підготовки *магістрів за спеціальністю “Державне управління”*, яка має свої специфічні функції, із сукупності інших об’єктів, водночас розглядаючи її як частину цілого. *Принцип складності* сприяє вивченню об’єкта дослідження як складного утворення. Завдяки *принципу множинності* професійна підготовка розглядається на морфологічному, функціональному, інформаційному та інших рівнях.

Розглядаючи професійну підготовку з позицій *синергетики*, слід застосовувати принцип *нерівноважності*, який є необхідною умовою виникнення нової організації, нового порядку, нової системи і лежить в основі розвитку. У межах цієї закономірності реалізується також принципи *діяльнісного підходу* (єдності свідомості і діяльності, єдності зовнішньої і внутрішньої діяльності, інтеріоризації і екстеріоризації тощо).

Серед *андрагогічних принципів* навчання в контексті закономірності, що розглядається, слід звернути увагу на *принцип опори на досвід* тих, хто навчається, і принцип усвідомленості навчання. Специфіка навчального контингенту магістратури за спеціальністю “Державне управління” є такою, що дозволяє поліпшити результати навчання за рахунок попереднього життєвого досвіду слухачів. Важливу роль відіграє *акмеологічний принцип пошуку загального*, особливого в одиничному, у тому, що пов’язано з прогресивним розвитком зрілої особистості [9, с. 28–35].

Цій закономірності відповідають також основні *принципи особистісно орієнтованого підходу* [18, с. 135–139]. Перевага надається принципам гуманізму і діалогової взаємодії. Завдяки реалізації *принципу гуманізму* у процесі професійної підготовки магістрів відбувається формування ціннісних орієнтацій, спрямованих на визнання людини найвищою цінністю. Використання *принципу діалогової взаємодії* дозволяє встановити особливі комунікаційні зв’язки між учасниками навчального процесу, що сприяє формуванню підсумкової компетентності керівних кадрів у процесі навчання в магістратурі.

Одним із ключових у межах застосування компетентнісного підходу є також *принцип контекстальності*, який, за А. Асмоловим та ін., передбачає єдність знань і навичок та їх застосування з урахуванням соціальних, міжособистісних і предметних особливостей контексту [5, с. 12].

Третя закономірність. Результативність професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти залежить від відповідності змістовного наповнення навчальних дисциплін вимогам сучасного етапу розвитку освіти в Україні.

Ця закономірність передбачає, перш за все, використання *загальнодидактичних принципів* вищої школи (науковості, системності і систематичності, цілеспрямованості, свідомості і самостійності навчання, доступності, єднання конкретного і абстрактного, оптимального поєднання всіх форм організації навчального процесу, перехід від навчання до самоосвіти тощо). Крім того, реалізовано *принцип відповідності змісту* вищої освіти сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки і техніки, а також виробництва і технологій [10].

Четверта закономірність. Результативність професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти залежить від ґрунтовності і розробленої педагогічної технології.

У межах цієї закономірності використовується *принцип орієнтування ВНЗ на розвиток особистості майбутнього*, раціональне застосування сучасних методів і засобів навчання на різних етапах підготовки спеціаліста [10]. Формування професійної компетентності магістрів суттєво залежить від правильно вибраного, збалансованого алгоритму навчання, оптимального співвідношення аудиторної і самостійної роботи тощо. Саме тут важливу роль відіграє *принцип проектування*, завдяки якому і відбувається попереднє створення документального забезпечення технології (розробка графіка навчального процесу, НМКД, підбір методів і форм навчання й оцінювання слухачів тощо).

Закономірність, що розглядається, передбачає реалізацію *принципу відтворюваності*, тобто можливості багатократного застосування (повторення) відповідної технології в інших навчальних закладах такого ж типу. Разом з тим слід наголосити, що відтворюваність технології гарантує отримання запланованого результату навчання. Треба звернути також увагу на *принцип ефективності*, який у процесі відтворення технології гарантує досягнення запланованих результатів із оптимальними витратами ресурсів.

Важливу роль відіграють *принципи індивідуалізації* навчання, *оптимального поєднання* загальних, групових, індивідуальних форм організації навчального процесу [Там же]. Ці принципи є надзвичайно важливими, зважаючи на специфіку підготовки магістрів. Контингент слухачів складається з керівників, які мають різну теоретичну підготовку, розуміння метрологічних аспектів розвитку освіти, досвід роботи на посаді, рівень самої посади.

Окремо слід зупинитись на принципі *навчання на високому рівні складності* [13]. Цей принцип передбачає такий підбір навчального матеріалу, який весь час стимулює розумову діяльність і робить процес пізнання слухачів і студентів досить трудомістким.

Необхідно акцентувати увагу на створенні в межах технології ефективної системи оцінювання навчальних досягнень слухачів у процесі професійної підготовки, яка базується на *принципах об’єктивності, справедливості, науковості і ефективності, систематичності і всебічності*. Об’єктивність, наприклад, досягається в тому числі і за рахунок використання тестових завдань. Науковість пов’язана із використанням таких понять, як “надійність” і “валідність”. Систематичність і всебічність передбачає перш за все регулярність проведення оцінювання навчальних досягнень, повне охоплення змістовної складової навчальних дисциплін.

П’ята закономірність. Ефективність професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти залежить від комплексу педагогічних умов, необхідних для досягнення цілей.

Слід підкреслити, що професійна підготовка магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти буде ефективною в разі створення необхідних педагогічних умов. Таким чином, *принцип*, що відповідає

названій закономірності, можна сформулювати як принцип забезпечення всіх педагогічних умов для досягнення цілей професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти.

Поняття “умова” визначають як необхідну обставину, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь. Її визначають також як правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь [6, с. 1295]. Педагогічні умови, за Т. Гуцан, – це структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти технології [8].

У контексті нашої роботи педагогічні умови – це система необхідних обставин, які дозволяють сформувати компетентність щодо управління якістю освіти в навчальному закладі або на території обслуговування як результат професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” у магістратурі Національної академії державного управління при Президентові України.

Педагогічними умовами, від яких залежить ефективне формування компетентності слухачів, пов’язаної з управлінням якістю освіти, є такі:

1. Професійна підготовка магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти має функціонувати як цілісна система, що входить до навчального процесу ВНЗ як органічна складова, завдяки розробці відповідної технології.

Важливим аспектом виконання цієї умови є постійна увага з боку держави до професійної підготовки керівників сфери освіти. У контексті нашої роботи – це удосконалення або розроблений комплекс нормативно-правових документів, який регламентує процедуру призначення керівних кадрів у сфері освіти за умови отримання ними певної професійної освіти і наявності відповідного практичного досвіду. У свою чергу таку професійну підготовку можна забезпечити за наявності певної технології професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління”.

У контексті цього дослідження до складу системи професійної підготовки магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти входить низка підсистем: організаційного, змістовного, наукового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення тощо, які і дають у результаті підсумкову компетентність як результат професійної підготовки. У результаті створення відповідної технології система отримує не тільки нову якість, а й стійкість і спроможність до відтворення. Відповідно оновлюються і її функції.

2. Професійна підготовка магістрів за спеціальністю “Державне управління” повинна бути спрямована на становлення їх як суб’єктів управління якістю освіти в навчальних закладах або на території обслуговування.

Питання якості освіти відображені практично в усіх останніх документах, що регламентують діяльність системи освіти. Разом із тим, діючі сьогодні керівники освіти не готові до виконання завдань, що поставлені на державному рівні і є вимогою часу. Їм не вистачає як теоретичних знань, так і відповідних

умінь та інших особистих якостей. Це говорить про відсутність або часткову сформованість у них професійної компетентності. Із зазначеного можна зробити висновок щодо необхідності вирішення питання формування такої компетентності.

При цьому слід підкреслити, що система післядипломної освіти може вирішити проблему частково, у зв'язку із досить коротким терміном, відведеним для підвищення кваліфікації, відсутністю повноцінного стажування, суттєвими перервами під час міжкурсowego періоду та ін.

Професійна підготовка в умовах магістратури має більш системний характер, більше можливостей для індивідуалізації навчання. Разом із тим потребує трансформації сам процес професійної підготовки. У контексті цієї роботи підготовка керівних кадрів для сфери освіти повинна бути спрямована саме на формування актуальної сьогодні компетентності щодо управління якістю освіти.

3. Професійна підготовка магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти передбачає наявність наукового, навчально-методичного і організаційного забезпечення.

Виконання цієї умови потребує суттєвих зусиль у контексті мети професійної підготовки керівних кадрів в умовах магістратури до управління якістю освіти. Це не тільки суттєва модернізація, а й іноді повне оновлення змістовної складової навчання; організації і проведення науково-комунікативних заходів за певною тематикою. Значну проблему складає організація стажування слухачів для отримання необхідних компетенцій, особливо у центральних органах управління освітою.

Суттєвого вдосконалення потребує ІТ-забезпечення навчання в магістратурі: розробка відповідного прикладного програмного забезпечення, створення і наповнення контентом відповідних інформаційних ресурсів, розробка дистанційних навчальних курсів, електронних підручників та ін. Окрему увагу слід приділити запровадженню практико орієнтованих технологій навчання, індивідуалізації навчального процесу, спадкоємності науково-дослідної роботи в магістратурі та аспірантурі.

4. Професійна підготовка магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти передбачає наявність кадрового забезпечення процесу навчання.

Зазначена умова є однією з найбільш складних для виконання, оскільки потребує не тільки висококваліфікованих викладачів, а й викладачів-практиків. Викладання ними навчальних дисциплін або окремих модулів неможливе без постійного звернення до практики, проведення виїзних занять, виконання ІНДЗ практичної спрямованості. Переважна кількість викладачів-практиків, що залучаються до роботи в магістратурі, є представниками органів управління освітою, тобто державними службовцями. Окремим аспектом цієї проблеми є запрошення для викладання представників інших країн та інших навчальних закладів.

5. Професійна підготовка магістрів за спеціальністю “Державне управління” до управління якістю освіти передбачає матеріально-технічне і фінансове забезпечення.

Ситуація, що склалася із матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням ВНЗ, сьогодні є напруженою. Обмеженість фінансових ресурсів дуже часто унеможливорює реалізацію принципу індивідуалізації навчання. Негативно впливає на підбір професорсько-викладацького складу низький рівень заробітної плати при значних обсягах аудиторного навантаження і високому рівні вимог щодо викладання в магістратурі. Фінансова складова впливає також на можливість запрошення для викладання кваліфікованих викладачів і професорів із інших ВНЗ України і провідних країн світу; проведення стажувань як студентів і слухачів, так і викладачів.

Виходячи з викладеного вище, можна зробити такі висновки.

Розробка теоретичних засад професійної підготовки в умовах магістратури за спеціальністю “Державне управління” знаходиться у стадії становлення і потребує активних наукових пошуків.

Професійна підготовка магістрів за спеціальністю “Державне управління” в сучасних умовах повинна передбачати ознайомлення з ключовими підходами щодо управління якістю освіти на основі об’єктивних закономірностей розвитку освіти і з урахуванням головних чинників управління якістю.

Ефективність процесу формування у слухачів магістратури компетентності щодо управління якістю освіти залежить від реалізації низки взаємопов’язаних і взаємообумовлених педагогічних умов.

До перспективних напрямів досліджень даної проблематики відносимо розробку компетентнісної моделі магістра за спеціальністю “Державне управління”.

Література:

1. Про вищу освіту: Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III (зі змінами та допов.). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
2. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій України : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
3. Про затвердження Програми організації підготовки магістрів в Україні : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України // Професійна юридична система МЕГ НаУ. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.2581.0>.
4. Про Концепцію організації підготовки магістрів в Україні : наказ Міністерства освіти і науки України від 10 лют. 2010 р. № 99. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS12399.html.
5. *Асмолов А. Г.* Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя / А. Г. Асмолов, Г. В. Бурменская, И. А. Володарская ; под ред. А. Г. Асмолова. – М. : Просвещение, 2008. – 151 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
7. *Гуменюк В.* Нетрадиційні ресурси управління якістю освіти / В. Гуменюк // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С. 64–69.

8. Гуцан Т. Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників / Т. Г. Гуцан. – Режим доступу : <http://intkonf.org/gutsan-tg-pedagogichni-umovi-formuvannya-gotovnosti-maybutnih-vchiteliv-ekonomiki-do-profilno-go-navchannya-starshoklasnikov>.

9. Деркач А. Акмеология : учеб. пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.

10. Дидактические принципы высшей школы. – Режим доступу : <http://www.e-reading.org.ua/chapter.php/97816/42/Voittina>.

11. Дублінська модель універсальних характеристик компетенцій. (Дублінські дескриптори). – Режим доступу : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:52DEpZHLHqQJ:kneu.edu.ua/userfiles/dosl_univ_nauky/dublin_descr.pdf.

12. Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

13. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков. – 3-е изд., доп. – М. : Дом педагогики, 1999. – 608 с.

14. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.

15. Михайловский В. А. Педагогика высшей школы : учеб. пособие / В. А. Михайловский. – Х. : ХГУ, 1991. – 187 с.

16. Національна доповідь “Освіта для сталого розвитку” // Who-is-Who. Біографії. Довідники. Інформація. – Режим доступу : <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/ust2007/7/2.html>.

17. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие / [М. В. Буланова-Топоркова, А. В. Духавнева, Л. Д. Столяренко и др.] ; [отв. ред. М. В. Буланова-Топоркова]. – Ростов н/Д. : Феникс, 2002. – 544 с.

18. Подмазин С. И. Личностно ориентированное образование : социал.-филос. исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.

19. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 608 с.

20. Фицула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищих пед. закладів освіти / М. М. Фицула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.

21. European Qualifications Framework for Lifelong Learning “EQF/LLL. Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc44_en.htm.

22. Overarching Framework for Qualifications in the European Higher Education Area – EQF/ ENEA. – Режим доступу : <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/qf/overarching.asp>.

23. The European Higher Education Area – Achieving the Goals (Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005). – Режим доступу : http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf.